

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Αντώνης Διάκος

*πέσαμε άδικα μαχόμενοι
χτυπημένοι κατακέφαλα
από σύγκρουση μετωπική
με εγχειρίδιο ιστορίας*

Νάνος Βαλαωρίτης

Με τον Γιάνη Γιανουλόπουλο υπήρξαμε συμπολεμιστές στον πόλεμο της ιστορίας, στον οποίο αναφέρεται το άρθρο αυτό. Συμπορευτήκαμε και γνωριζόμαστε πολλά χρόνια, μια ολόκληρη ιστορική περίοδο, από τα χρόνια του '60. Θυμάμαι πως μετά τη δικτατορία μου είχε δώσει ο ίδιος μια αφίσα που είχαν βγάλει οι αντιστασιακές οργανώσεις στο εξωτερικό, στις οποίες ο Γιάνης πρωταγωνιστούσε, για τη δίκη μας στο στρατοδικείο της Θεσσαλονίκης το 1970. Στα χρόνια της μεταπολίτευσης βρεθήκαμε μαζί συχνά στο ίδιο πεζοδρόμιο με διάφορες αφορμές: εναντίον του εθνικισμού στα χρόνια της έξαρσης του Μακεδονικού, εναντίον του ρατσισμού απέναντι στους μετανάστες και, τελευταία, μαζί με την Χριστίνα Κουλούρη, τη Σία Αναγνωστοπούλου, τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο και βέβαια τη Μαρία Ρεπούση για την υπεράσπιση του βιβλίου ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού. Την ιστορικοποίηση αυτής της εμπειρίας θα δοκιμάσουμε εδώ.

Η κύρια αιτία των πολέμων της ιστορίας έγκειται στις δυσκολίες που χαρακτηρίζουν τη σχέση έθνους και ιστορίας. Η «ιστορία», όπως και πολλές άλλες έννοιες και πρακτικές, έχει ανα-ενοιολογηθεί μέσω της χρήσης της ως δομικού υλικού στην κατασκευή των εθνικών θεσμών κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων. Επιπλέον, η διαπλοκή της ιστορίας με το έθνος έχει μετατρέψει την ιστορία σε μια διανοητική πρακτική αναμόρφωσης της κοινωνίας. Η πρακτική αυτή έγινε, μέσω της εξάπλωσής της μέρος της διαδικασίας σμίλευσης των εθνών-κρατών.¹ Όμως, η ανάδυση της εθνικής ιστορίας ήταν παράλληλη με τη διαδικασία διεθνοποίησης των ιστορικών σπουδών, των ιστορικών θεωριών, του διαλόγου και των ιστοριογραφικών κοινοτήτων, οι

1. Stefan Berger, Mark Donovan και Kevin Passmore (επιμ.), *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, Routledge, 1999· Stefan Berger, Christoph Conrad και Guy P. Marchal, *Writing the Nation: National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe*, Palgrave, 2010.

οποιές έχουν παραγάγει ένα πυκνό δίκτυο συνεδρίων, επιστημονικών συλλόγων, κοινών ερευνητικών σχεδίων και επιστημονικών περιοδικών. Μερικές από τις πιο θεαματικές αλλαγές κατεύθυνσης στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες είχαν διεθνή αντίκτυπο μέσω των δικτύων αυτών.²

Από το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα, η εθνική και η διεθνής κατεύθυνση των ιστορικών σπουδών χαρακτηρίζονται από μία, εν εξελίξει, απόκλιση. Αν και ένας απόλυτος διαχωρισμός μεταξύ των δύο είναι αδύνατος, η πρώτη παραμένει πιστή στην κυριαρχία της εθνικής ιστορίας, ενώ για τη δεύτερη «δεν υπήρχε βασιλιάς στην Ιερουσαλήμ», κατά τη φράση του Πίτερ Νόβικ.³ Με την πολιτισμική στροφή, τον κονστρουκτιβισμό, την κριτική του εθνικισμού και τις σπουδές του φύλου, με την επικράτηση νέου ύφους στην ιστορική γραφή, χάραχτηκε η νέα πορεία προς την παγκοσμιοποίηση των ιστορικών σπουδών. Αλλά η πραγματικότητα των διεθνών συναντήσεων δεν ανταποκρίνεται στις εθνικές πραγματικότητες. Αν και υπήρξε πολύ σημαντική ως προς τη διεύρυνση των οριζόντων και του προβληματισμού της πανεπιστημιακής ιστορίας, υπήρξε πολύ λιγότερο ορατή σε εθνικό επίπεδο. Οι εθνικές δημόσιες σφαίρες εξακολουθούν να κυριαρχούνται από την εθνική ιστορία. Κατά συνέπεια, οι όποιες απόπειρες διαχωρισμού της ιστορίας από το έθνος συχνά καταλήγουν σε πολέμους για την ιστορία. Αυτές οι απόπειρες δεν έχουν προκύψει μόνο από την ανάγκη ευθυγράμμισης της ιστορικής συνείδησης με τις νέες διεθνείς εμπειρίες · είναι επίσης το αποτέλεσμα μιας νεο-συντηρητικής στροφής που αντιλαμβάνεται την εθνική ιστορία ως κιβωτό διαχρονικών αξιών, οφείλεται στην ανάδυση επιμέρους ομάδων μνήμης που αμφισβητούν την προτεραιότητα του κράτους αναφορικά με τον καθορισμό του περιεχομένου της ιστορικής συνείδησης, ή θέλουν να τον συμπληρώσουν, διεκδικώντας το δικαίωμα να δουν και τη δική τους εμπειρία του παρελθόντος να αποτυπώνεται στην επίσημη εκδοχή της ιστορίας.

Με την κρίση του έθνους-κράτους, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, και την ανάδυση των νέων ιστορικών πεδίων, πολιτισμικοί πόλεμοι με επίκεντρο την ιστορία έχουν ξεσπάσει σε πολλές χώρες ανά την υφήλιο από τη δεκαετία

2. Karl Dietrich Erdmann, *Toward a Global Community of Historians, The International Congresses and the International Committee of Historical Sciences 1898-2000*, New York, Berghahn Books, 2005. Q. Edward Wang and Georg Iggers (eds), *Turning Points in Historiography. A Cross Cultural Perspective*, Rochester, University of Rochester Press, 2002.

3. Peter Novick, *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*, Cambridge University Press, 1988, σ. 573-629.

του 1990 και έπειτα.⁴ Η ιδέα λοιπόν που θα εισηγηθώ εδώ είναι ότι η εμπειρία των πολέμων ιστορίας αποτελεί ένα εργαστήριο για τη μελέτη του πώς η ιστορία είναι ενσωματωμένη στη μαζική εμπειρία. Νομίζω ότι τα πεδία μάχης για την ιστορία έχουν ανοίξει νέους ερευνητικούς ορίζοντες για την κατανόηση του τι είναι ιστορία και ιστορική κουλτούρα και του τρόπου με τον οποίο έχουν ανα-εννοιολογηθεί ως κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές στις σύγχρονες κοινωνίες. Αλλωστε, πολύ πρόσφατα, η Ελλάδα βίωσε έναν παρόμοιο πόλεμο ιστορίας με επίκεντρο το σχολικό βιβλίο της ιστορίας για την τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου. Τούτο το άρθρο αναφέρεται σε (και εμπνέεται από) την εμπειρία μου ως παρατηρητή αλλά και συμμετέχοντα σε έναν άνευ προηγούμενου πνευματικό και ιδεολογικό πόλεμο που ακολούθησε την έκδοση αυτού του βιβλίου, και που διήρκεσε για περισσότερο από ένα έτος. Το πεδίο μάχης μετατράπηκε και σε πεδίο παρατήρησης.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ

Η πέτρα του σκανδάλου ήταν ένα καινούργιο εγχειρίδιο ιστορίας για την ΣΤ' δημοτικού· ένα από τη σειρά εγχειριδίων που εκδόθηκαν στο πλαίσιο μιας αναθεώρησης του σχολικού αναλυτικού προγράμματος. Το συγκεκριμένο είχε ως αντικείμενο την ιστορία του νεότερου κόσμου από την Αναγέννηση έως τη σύγχρονη μας εποχή. Στην ελληνική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχει ένα και μόνο σύγγραμμα, που εκδίδεται από το κράτος, για κάθε τάξη. Οι συγγραφείς αυτών των βιβλίων υποχρεούνται να ακολουθούν το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών που καθορίζεται για το σύνολο των σχολείων της χώρας. Το Ελληνικό Σύνταγμα περιέχει ένα άρθρο (§16) στο οποίο γράφεται ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να προάγει την εθνική συνείδηση και το χριστιανικό φρόνημα των μαθητών. Δεν αποτελεί έκπληξη λοιπόν ότι, παρά τον τίτλο του, *Νεώτερη και Σύγχρονη Εποχή*, το νέο βιβλίο επικεντρωνόταν κατά κύριο λόγο στην ελληνική ιστορία. Παρ' όλα αυτά, απέφευγε αναφορές στους συνήθεις μύθους της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, χρησιμοποιούσε μια πιο

4. Edward Linenthal, Tom Engelhardt (επ.) *History Wars: The Enola Gay and Other Battles for the American Past*, New York: Metropolitan, 1996 · Stuart Macintyre and Anna Clark, *The History Wars*, Victoria, Melbourne University Press, 2003 · Chris Bickerton, «France's History Wars», *Le Monde Diplomatique*, February 2006 · Takashi Yoshida, *The Making of the "Rape of Nanking": History and Memory in Japan, China, and the United States*, Oxford University Press, 2006 · Giuliano Procacci, *La Memoria Controversa. Revisionismi, Nazionalismi e fondamentalismi nei manuali di Storia*, Cagliari, AMD, Edizioni, 2003.

ουδέτερη γλώσσα, αποστασιοποιημένη ως προς τις συναισθηματικές εξάρσεις για τα βάσανα ή τα ηρωικά κατορθώματα των Ελλήνων, που περιείχαν τα προηγούμενα σχολικά βιβλία ιστορίας, και, τέλος, απέφυγε τη χρήση εχθρικών χαρακτηρισμών για τους παραδοσιακούς εθνικούς εχθρούς της Ελλάδας.

Όταν εκδόθηκε, τον Μάρτιο του 2006, λίγοι περίμεναν τον άνευ προηγουμένου διανοητικό και ιδεολογικό πόλεμο που θα ακολουθούσε και θα διαρκούσε πάνω από έναν χρόνο. Οι βασικές κατηγορίες κατά του βιβλίου ήταν ότι υπονόμει τα θεμέλια της ελληνικής ταυτότητας, επιδίωκε την αποδυνάμωση των δεσμών μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και του έθνους, προωθούσε την ιστορική λήθη όσον αφορά στην Τουρκία, εισήγαγε την πολιτική ορθότητα στην ελληνική εκπαίδευση και έθετε σε εφαρμογή τις υποτιθέμενες επιταγές της παγκοσμιοποίησης, που στόχευαν στη διάβρωση του πατριωτισμού και της εθνικής συνείδησης και στην ισοπέδωση των επιμέρους πολιτισμών σε διεθνές επίπεδο. Σύμφωνα με μια πιο διαδεδομένη θεωρία συνωμοσίας, μία σχολή Ελλήνων ιστορικών στην υπηρεσία των Η.Π.Α. ή της Ε.Ε. είχε ως στόχο την αποδόμηση της εθνικής ιστορίας και ταυτότητας – σημειώστε τη συγκεκριμένη χρήση του όρου αποδόμηση, η οποία παρήγαγε την κατηγορία των «εθνοαποδομιστών» ή «εθνομηδενιστών». Η Εκκλησία της Ελλάδας έλαβε μέρος στη διαμάχη · ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος καταδίκασε τους συγγραφείς ως προδότες. Το βιβλίο καταδικάστηκε σε εκκλησίες κατά τη διάρκεια της κυριακάτικης λειτουργίας και η Ιερά Σύνοδος ζήτησε την ανάκλησή του. Η Κύπρος, όπου χρησιμοποιούνται και τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια, δεν έλειψε από το σκηνικό της αντιπαράθεσης και το ελληνικό-κυπριακό υπουργείο Παιδείας ζήτησε και αυτό την απόσυρση του βιβλίου. Ακροδεξιές ομάδες έκαψαν αντίτυπα του βιβλίου μπροστά από τη Βουλή των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της Εθνικής Εορτής της 25^{ης} Μαρτίου (2007). Η υπουργός Παιδείας Μαριέττα Γιαννάκου αρνήθηκε να αποσύρει το βιβλίο, αλλά ζήτησε από την Ακαδημία Αθηνών να το αξιολογήσει. Η Ακαδημία, ένα πολύ συντηρητικό ίδρυμα που στελεχώνεται ως επί το πλείστον από συνταξιούχους καθηγητές πανεπιστημίου, απάντησε (στις 22 Μαρτίου 2006) με ένα κείμενο που περιείχε περίπου 80 σημεία προς διόρθωση, υποστηρίζοντας ότι το βιβλίο δεν υπηρετούσε το εθνικό πνεύμα της εκπαίδευσης ή την καλλιέργεια της εθνικής μνήμης. Η έκθεση της Ακαδημίας επιδόθηκε στην ομάδα των συγγραφέων, με επικεφαλής την καθηγήτρια Μαρία Ρεπούση, ώστε το βιβλίο να «διορθωθεί». Ταυτόχρονα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.), ζήτησε την απόσυρση του βιβλίου με το επιχείρημα ότι ήταν γραμμένο στο πνεύμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δηλαδή υμνούσε την ελεύθερη αγορά και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων (με τις παθιασμένες αντιπαραθέσεις τους), ο Τύπος (με έναν καταγισμό άρθρων γνώμης) και το διαδίκτυο, όπου

δεκάδες μπλόγκερς και φόρουμ συζητήσεων δημιούργησαν μια τεράστια *virtual* αντιπαράθεση, συγκρότησαν το πεδίο μάχης όπου διεξήχθη ο πόλεμος για το ξαναγράψιμο της ελληνικής ιστορίας. Η αντιπαράθεση για το βιβλίο έγινε το πιο δημοφιλές θέμα στις καθημερινές συζητήσεις των απλών ανθρώπων και ένα από τα πιο καυτά θέματα στον προεκλογικό δημόσιο διάλογο. Οι ιστορικοί που υπερασπίζονταν το βιβλίο μπήκαν στο πεδίο της μάχης μέσω μιας συνέντευξης Τύπου, στην οποία πέντε καθηγητές πανεπιστημίου, εκπρόσωποι των συντακτικών επιτροπών πέντε επιστημονικών περιοδικών ιστορίας και κοινωνικών επιστημών, εξήγησαν στους συγκεντρωμένους εκπροσώπους των μέσων ενημέρωσης γιατί οι κατηγορίες εναντίον του βιβλίου ήταν αβάσιμες και αδικαιολόγητες.⁵ Επιπλέον, συμμετείχαν σε πολλές τηλεοπτικές συζητήσεις και ανταλλαγές επιχειρημάτων από τις σελίδες των εφημερίδων.⁶

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Ο πυρήνας της συζήτησης επικεντρώθηκε στο κατά πόσο το έθνος-κράτος και η ιδεολογία του θα πρέπει να προστατευθούν από την παγκοσμιοποίηση και το πνεύμα του κοσμοπολιτισμού. Αυτή η ιδέα ότι υπάρχει μια μάχη μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και του κοσμοπολιτισμού, αφενός, και του έθνους-

5. Συνέντευξη τύπου 5 Μαρτίου 2007: περιοδικά *Historein, Τα Ιστορικά, Μνήμων, Σύγχρονα Θέματα, Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* <http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=784709&lngDtrID=244> (επίσκεψη 1.5.2011).

6. Σχετική βιβλιογραφία: I. Nakou, E. Apostolidou, «Debates in Greece: Textbooks as the Spinal Cord of History Education and the Passionate Maintenance of a Traditional Historical Culture», Irene Nakou, Isabel Barca (eds), *Contemporary Public Debates Over History Education, International Review of History Education*, IAP, Charlotte, North Carolina 2010, σ. 115-131. Luigi Cajani, «L'histoire, les lois, les mémoires. Sur quelques conflits récents en Europe», *Revue française de pédagogie*, n° 165, octobre-novembre-décembre 2008. Maria Repoussi, «Politics questions history education. Debates on Greek History Textbooks», *Annales de la Société Internationale pour la didactique de l'histoire, Yearbook 2006/2007*, σ. 99-110. M. Repoussi, «History Textbooks Controversies in Greece, 1985-2008. Considerations on the text and the context», *Canadian Diversity/Diversité canadienne*, τ. 7, (2009), αρ. 1, σ. 25-30. M. Repoussi, «La vie scolaire de l'histoire en Grèce: enjeux, changements, contradictions, controverses, XIXe-XXe siècle», *Raisons, Comparaisons, Educations, la revue française d'éducation comparée*, αρ. 4 (2009). Nicole Tutiaux-Guillon (ed.), *L'histoire scolaire au risque des Sociétés en mutation*, Paris : L'Harmattan, σ. 49-66. M. Repoussi, «Battles over the national past of Greeks. The Greek History Textbook Controversy 2006-2007», *Geschichte für heute. Zeitschrift für historisch-politische Bildung*, 2009, σ. 56-63. M. Repoussi, «I nuovi manuali di storia in Grecia. Cronaca di una Guerra ideologica sul passato nazionale», *Mundus, rivista di didattica della storia* 1, 2008, σ. 37-43.

κράτους και της ιστορίας, αφετέρου, είναι ο κοινός παρονομαστής όλων όσων (είτε από την αριστερά είτε από τη δεξιά) εναντιώθηκαν στο βιβλίο. «Ιστορία» και «παγκοσμιοποίηση» τέθηκαν σε αντιπαράθεση σε ένα πλαίσιο, όπου η παρελθοντικότητα, η ιδιαιτερότητα και η εθνικότητα αντιδιαστέλλονται προς την παροντικότητα, τον μοντερνισμό και τον κοσμοπολιτισμό.

Η έννοια της ιστορίας και της μνήμης ως ηθικού καθήκοντος έναντι της εξουσίας ήρθε στο προσκήνιο με τη μορφή της λαϊκής αντίστασης εναντίον της νέας κοσμοπολιτικής εκδοχής της ιστορίας, ενεργοποιώντας παλαιότερες αντιλήψεις της μνήμης ως αντίστασης. «Η μνήμη ως αντίσταση» έγινε κοινός τόπος, δίνοντας νόημα στις πολιτισμικές πρακτικές της ιστορίας. Στην ελληνική περίπτωση, το νόημα αυτό έχει τις καταβολές του στη μεταπολεμική περίοδο, καθώς το ελληνικό κράτος κατέστειλε τη μνήμη της Αντίστασης κατά της γερμανικής κατοχής. Το σύνθημα «Δεν Ξεχνώ» έχει χρησιμοποιηθεί ως εθνικό έμβλημα για να θυμηθούμε την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 και το σύνθημα «Ο λαός δεν ξεχνά τι σημαίνει δεξιά» επιστρατεύθηκε για την άνοδο των σοσιαλιστών στην εξουσία και για την απονομιμοποίηση των αντιπάλων τους. Η εννοιολόγηση της μνήμης ως αντίστασης ήταν κεντρικής σημασίας στην ελληνική πολιτική ζωή. Αλλά η σύνδεση της μνήμης με την αντίσταση προέρχεται επίσης από τους διαφωνούντες διανοούμενους της Ανατολικής Ευρώπης, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τη μνήμη εναντίον της μνημοκτονίας, δηλαδή της πολιτισμικής και πολιτικής κυριαρχίας των Σοβιετικών, την επαύριο της Άνοιξης της Πράγας το 1968.⁷ Η εναρκτήρια φράση του Μίλαν Κούντερα στο μυθιστόρημά του *Το Βιβλίο του Γέλιου και της Λήθης* (1979), «Ο αγώνας του ανθρώπου ενάντια στην εξουσία είναι ο αγώνας της μνήμης ενάντια στη λήθη» έγινε έκτοτε σύνθημα. Στη γενεαλογία αυτής της σύνδεσης συγκαταλέγεται επίσης το δυστοπικό μυθιστόρημα του Τζορτζ Όργουελ *Χίλια εννιακόσια ογδόντα τέσσερα*, όπου ο αγώνας κατά του ολοκληρωτισμού ταυτίζεται με τη διατήρηση της μνήμης. Η θεωρητική επένδυση αυτής της ρομαντικής αντίληψης για το ρόλο της ιστορίας προήλθε από το απόσπασμα του Βάλτερ Μπένγιαμιν για την «ιστορία σε κίνδυνο» και τις αναφορές του Μισέλ Φουκώ στην αντι-μνήμη και την αντι-ιστορία ως πρακτικές αντίστασης ενάντια στην κυρίαρχη ιδεολογία.⁸

Γιατί, όμως, η παγκοσμιοποίηση τίθεται σε αντιδιαστολή προς την ιστορία και πώς συνδέονται αυτές οι δύο έννοιες; Η παγκοσμιοποίηση τροφοδοτείται από

7. Richard S. Esbenshade, «Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe», *Representations*, No. 49, Special Issue: Identifying Histories: Eastern Europe Before and After 1989 (1995), σ. 72-96.

8. Αναλυτικότερα: Αντώνης Λιάκος, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία, Οι Μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Αθήνα, Πόλις, 2011, κεφ. 16,17,19 και 20.

δυνάμεις που διαπερνούν εγκάρσια τις οικονομίες και τις κοινωνίες. Το πνευματικό ισοδύναμο αυτής της λειτουργίας είναι ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, που έρχεται σε μια σχέση με τις τοπικότητες, τις ιδιαιτερότητες και τα επιμέρους πλαίσια, η οποία μοιάζει με το δίκτυο των μεγάλων αυτοκινητοδρόμων και των ουρανοξυστών πάνω από τον αστικό ιστό των παλαιών πόλεων. Μια τέτοια υπερκείμενη κατασκευή συνεπάγεται ένα διανοητικό χάσμα μεταξύ του παλαιού και του νέου. Οι δυνάμεις που ενοποιούν τον κόσμο (καπιταλισμός, επιστήμη, τεχνολογία) είναι υπερκείμενες δομές που φέρνουν σε αντιδιαστολή το μέλλον με το παρελθόν, το παγκόσμιο με το τοπικό, το αφηρημένο με το συγκεκριμένο, και τον εκσυγχρονισμό με την ιστορία. Αυτός ο ανιστορικός κόσμος των λαμπερών επιφανειών αντιπαραβάλλεται με μια ανανεωμένη παλαικότητα έμπλη νοσταλγίας, και σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, η ιστορία, ως μέσο σύλληψης του κόσμου στην ποικιλομορφία του, αντιπαρατίθεται με την παγκοσμιοποίηση.⁹

Η ενεργοποίηση του ιστορικού αισθήματος πριν από την έλευση του εκσυγχρονισμού είναι παλαιότερη από την αντίληψη της παγκοσμιοποίησης. Η Ιστορία θεωρήθηκε ως μια έκφραση της απώλειας ενός κόσμου που τείνει να εξαφανιστεί με γοργούς ρυθμούς ως αποτέλεσμα της ανάδυσης της μαζικής βιομηχανικής κοινωνίας τον δέκατο ένατο αιώνα.¹⁰ Σύμφωνα με την Svetlana Boym, «η νοσταλγία είναι εξέγερση ενάντια στη σύγχρονη αντίληψη του χρόνου, τη στιγμή της ιστορίας και της προόδου».¹¹ Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, αυτό που κάνει τους ανθρώπους να στρέφονται στο παρελθόν είναι η έλλειψη μελλοντικότητας ή η αδυναμία να συλλάβουν ένα ιδανικό μέλλον διαφορετικό από το πραγματικό που καταναλώνει τα πάντα και καταναλώνεται και το ίδιο με γοργούς ρυθμούς. Συνεπώς, η νοσταλγία μοιάζει με υπεράσπιση του παλιού και γνώριμου πλαισίου έναντι της απειλής από τις υπερκείμενες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες είναι πέραν κάθε δημόσιου ελέγχου. Από αυτήν τη σκοπιά, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ότι είναι το βασίλειο της αμνησίας. Αυτή η ανησυχία δεν είναι αδικαιολόγητη. Από τη σκοπιά των φουτουριστικών αναπαραστάσεων του υπερμοντερνισμού ενυπάρχει και ένα στοιχείο περιφρόνησης της ιστορίας, κάτι που είναι κοινό στα περισσότερα συστήματα ουτοπικής σκέψης.¹²

9. Arif Dirlik, «Is there History after Eurocentrism?: Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History», *Cultural Critique*, τ. 42 (1999), σ. 1-34.

10. Jorn Rusen, «Historical Thinking as *Trauerarbeit*: Burkhardt's Answer to a Question of our Time», στο Andreas Cesana, Lionel Gossman (eds) *Encounters with Jacob Burckhardt*, Basel, Schwabe, 2004, σ. 337-355.

11. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, New York, Basic Books, 2001, σ. xv.

12. Andreas Huyssen, *Twilight's Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*, New York, Routledge, 1995, σ. 85-101.

Η κριτική κατά του νέου βιβλίου εστιάστηκε σε τρία βασικά σημεία: 1) Στον τρόπο με τον οποίο περιέγραφε τους τέσσερις αιώνες της τουρκοκρατίας, περίοδος γνωστή και ως ο «τουρκικός ζυγός» (επίσημος όρος, που χρησιμοποιείται ακόμα για τους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο, από τον δέκατο πέμπτο έως τον δέκατο ένατο αιώνα). 2) Στο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην εθνική αφύπνιση και στο μύθο του κρυφού σχολειού, που λειτουργούσε υπό την αιγίδα της εκκλησίας· και 3) Στην εκδίωξη του ελληνικού πληθυσμού από τη Μικρά Ασία το 1922, μετά τον ελληνο-τουρκικό πόλεμο, στη διάρκεια του οποίου ο ελληνικός στρατός εισέβαλε στα μικρασιατικά εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μετά το τέλος, αλλά και ως συνέχεια, του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα ζητήματα αυτά αφορούν τους βασικούς πυλώνες της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, που σχηματικά συνοψίζεται στο ότι το ελληνικό έθνος προέρχεται από την αρχαιότητα και έχει διατηρήσει την ενότητά του παρά την ξένη κυριαρχία, διατηρώντας τη διπλή κληρονομιά του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού. Οι συγγραφείς του βιβλίου συγκέντρωσαν τα βέλη των επικριτών τους όχι μόνο για την «ψυχρή» και αποστερημένη συναισθήματος περιγραφή των ελληνικών παθών και ανδραγαθημάτων, αλλά και για την ασάφειά τους στο ζήτημα της συνέχειας του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή. Αυτές οι κατηγορίες βρήκαν ένα πολυπληθές δεκτικό ακροατήριο, διότι ανταποκρίνονταν στην εκδοχή της ιστορίας που έχει ενσωματωθεί στην εθνική ιδεολογία. Το νέο βιβλίο παρουσιάστηκε να θέτει σε κίνδυνο τον πατριωτισμό και γ' αυτόν το λόγο η εναντίωση σε αυτό, παρότι είχε ξεκινήσει από πολύ περιθωριακές ομάδες, ήταν σε θέση να συγκεντρώσει τεράστια υποστήριξη.

Οι ιστορικοί που πήραν μέρος στο δημόσιο διάλογο εξήγησαν τον φαντασιακό χαρακτήρα και την ανακρίβεια, καθώς και την παραπληροφόρηση που υπήρχε πίσω από τις περισσότερες κατηγορίες εναντίον του βιβλίου. Το κύριο επιχείρημά τους ήταν ότι η εθνική ιδεολογία έχει δημιουργήσει μια φαντασιακή πραγματικότητα, που γίνεται αποδεκτή ως η ιστορία της Ελλάδας, η οποία έρχεται σε έντονη αντίθεση με τις κοινές παραδοχές της επιστημονικής κοινότητας στο πεδίο των ιστορικών σπουδών. Η ιστορική κοινότητα στην Ελλάδα διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης και μια από τις βασικές ιδέες, που είναι κοινά αποδεκτή από τους πρωταγωνιστές της, ήταν η απόρριψη της «ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας».¹³ Οι ιστορικοί αντιλαμβάνονταν ως ιστοριογραφικό τους καθήκον την απαγκίστρωση της ιστορίας από τους

13. Φίλιππος Ηλιού, *Η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας*, Αθήνα, 1976.

«ιδεολογικούς μύθους». Αυτή η αντίληψη, η οποία αντιπαρέβαλε την «ιστορική πραγματικότητα» με την «ιδεολογική θέαση» αυτής της πραγματικότητας, και την «επιστημονική» ιστορία με την «ιδεολογική» ιστορία, ήταν η κοινή στρατηγική που υιοθέτησαν σε αυτήν τη διαμάχη για το βιβλίο. Κοιτάζοντας πίσω τώρα στις αντιπαραθέσεις σχετικά με το βιβλίο, από την απόσταση του χρόνου, είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι αυτό που διακυβευόταν δεν ήταν η υπεροχή της αλήθειας έναντι του ψεύδους, ή των επιστημονικών γνώσεων έναντι των ιδεολογικά μεροληπτικών πεποιθήσεων.¹⁴

Τα φλέγοντα θέματα της διαμάχης δεν είχαν να κάνουν τόσο με την ιστορία γενικά, όσο με την ιστορία, ή ακριβέστερα τη βιογραφία, του έθνους. Η διαμάχη δεν ήταν σε καμία περίπτωση μια άδολη, διανοητική περιέργεια σχετικά με κάποιο «ιστορικό παρελθόν», αλλά επρόκειτο για το πάθος σχετικά με «το δικό μας» «πρακτικό παρελθόν», που μας ενδιαφέρει να το χρησιμοποιήσουμε. Η ιδέα της διάκρισης μεταξύ αυτών των δύο αντιλήψεων για το παρελθόν ανήκει στον βρετανό φιλόσοφο της ιστορίας Michael Oakeshott και έγινε αντικείμενο εκ νέου επεξεργασίας σε μια πρόσφατη διαμάχη με τον Hayden White.¹⁵ Δεν πρόκειται εδώ για διαφορετικά παρελθόντα, αλλά για διαφορετικές προσεγγίσεις του παρελθόντος που καταλήγουν σε διαφορετικά παρελθόντα. Ως αποτέλεσμα, η εθνική ιστορία γίνεται το «πρακτικό παρελθόν», ενώ η παγκόσμια ιστορία είναι υπόθεση του «ιστορικού παρελθόντος», γιατί η πρώτη αντιστοιχεί σε μια βιωμένη εμπειρία διαμεσολαβημένη από την εθνική γλώσσα, στο πλαίσιο ενός εθνικού κράτους και ενός εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο όπως η παγκόσμια εμπειρία (ή τουλάχιστον δεν υπάρχει ακόμη) που να αντιστοιχεί στην παγκόσμια ιστορία. Το «πρακτικό παρελθόν» εξαρτάται από την «κοινότητα της εμπειρίας», όρος που χρησιμοποίησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Otto Bauer για να εξηγήσει τον σχηματισμό των εθνών. Πολλές κοινότητες εμπειρίας, όπως οι θρησκευτικές κοινότητες ή το σοσιαλιστικό κίνημα, έχουν βιώσει οδυνηρές διαμάχες σχετικά με τα επιμέρους «πρακτικά παρελθόντα» τους.¹⁶

Η Ιστορία ως «βιογραφία» του έθνους αναφέρεται στον ορισμό της ιστορίας ως «φυσικής και ηθικής βιολογίας του έθνους», που μας κληροδότησε ο ρομαντικός ιστορικός Σπυρίδων Ζαμπέλιος, και ως η γενεαλογία των παππούδων, πατέρων και γιών, με την οποία ο «εθνικός» ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος

14. Χάρης Εξερτσόγλου, «Σκέψεις για τη διαμάχη της Ιστορίας», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 97 (2007), σ. 8-11.

15. Michael Oakeshott, *What Is History? And Other Essays*, Thorverton, Imprint Academic, 2004, Hayden White, «The Public Relevance of Historical Studies: A Reply to Dirk Moses», *History and Theory*, τ. 44 (2005), σ. 333-338.

16. Grigoris Ananiadis, *Rationalism and Historicism in Austromarxism*, PhD Thesis, University of Essex 1995, σ. 148-222.

παρουσιάζει την ιστορία του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες του. Και οι δύο έγραψαν τα βιβλία τους στην περίοδο που ακολούθησε την ελληνική ανεξαρτησία, οπότε και άρχισε η κατασκευή μιας εθνικής παράδοσης ιστοριογραφίας, προσαρμοσμένης στις ανάγκες του νεοϊδρυθέντος κράτους.¹⁷ Αυτή η εννοιολογική μεταμόρφωση της ιστορίας σε εθνική βιογραφία εισήγαγε μια συναισθηματική προσέγγιση στην περιγραφή των παθών και των επιτευγμάτων του έθνους. Η βιογραφία αποδίδει στο έθνος τους εναλλασσόμενους ρόλους του θύματος και του ήρωα, αξιώνοντας τη συμπόνια και την υπερηφάνεια. Με αυτό τον τρόπο, η ιστορία αποκτά συναισθηματικές πτυχές και γίνεται «εθνική μνήμη και κληρονομιά», κάτι πολύτιμο που πρέπει να διαφυλαχθεί. «Είναι αδιανόητο τα παιδιά μας να μάθουν μια διαφορετική ιστορία από αυτήν που μάθαμε και από αυτήν που έμαθαν οι πατεράδες μας», διακήρυττε ένας πολιτικός κατά τη διάρκεια της πρόσφατης αντιπαραθέσεως. Ως συνέπεια, το βιβλίο απορρίφθηκε με την κατηγορία του ακρωτηριασμού ή της εξάλειψης της εθνικής μνήμης. Η Ιστορία λοιπόν έχει αξία όχι ως γνωστικό πεδίο, αλλά ως επεξεργασία της εμπειρίας. Τίνων την εμπειρία; Το έθνος, ως συναισθηματική και γνωστική κατασκευή, διεκδικεί το δικαίωμα να ορίζει την ιστορία ως την περιγραφή της δικής του εμπειρίας και να απολαμβάνει την οικειότητα του δικού του παρελθόντος. Η Ιστορία ταυτίζεται με την ταυτότητα και, πέραν της καλλιέργειας της ταυτότητας, δεν έχει καμία άλλη σημασία για την κοινωνία. Η Ιστορία ως εθνική βιογραφία γίνεται ένας τόπος απόλαυσης. Ακόμη και το πένθος για παρελθόντα δεινά προσφέρει απόλαυση. Οι εθνικές γιορτές και η κληρονομιά είναι στιγμές και τόποι που προσφέρονται για την απόλαυση της ιστορίας.¹⁸

ΔΡΑΜΑΤΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Το τεράστιο ενδιαφέρον των μέσων μαζικής ενημέρωσης, αλλά και του ευρύτερου κοινού στη συζήτηση για το βιβλίο της ιστορίας είναι η συνέπεια της έντονης ενασχόλησης με το θέμα της ταυτότητας. Αυτή η ενασχόληση με την ταυτότητα ήταν ο κοινός παρονομαστής των διαφόρων ιδεολογικών και πολιτικών διαιρετικών τομών στην Ελλάδα κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, συμπεριλαμβανομένης και της διαμάχης για την ονομασία της Μακεδονίας,

17. Antonis Liakos, «The Construction of National Time. The Making of the Modern Greek Historical Imagination» στο Jacques Revel and Giovanni Levi, *Political Uses of the Past*, Special Issue of *Mediterranean Historical Review*, αρ. 16, τ. 1 (2001), σ. 27-42.

18. Yannis Stavrakakis-Nikos Chrysoloras, «(I can't get no) enjoyment: Lacanian theory and the analysis of Nationalism», *Psychoanalysis, Culture and Society*, 2006, τ. 11, σ. 144-163.

και της αντιπαράθεσης για το αν το θρήσκευμα των πολιτών θα πρέπει να αναγράφεται στα δελτία ταυτότητας· ζήτημα που είχε εγκλωβίσει την κυβέρνηση και την Εκκλησία σε μια πικρόχολη διαμάχη το 2001. Η ενασχόληση με την ταυτότητα ήταν επίσης η κινητήρια δύναμη πίσω από τον πολλαπλασιασμό των ενθέτων ιστορικού περιεχομένου στον Τύπο, καθώς και των ιστορικών βιβλίων και φυλλαδίων γενικότερα.

Στο δημόσιο διάλογο, οι ιστορικοί που υποστήριξαν το βιβλίο επικαλέστηκαν την ιστορία, την επιστημονική επάρκεια και την αλήθεια, ενώ οι αντίπαλοί τους μίλησαν με όρους ταυτότητας, συναισθήματος και υπερηφάνειας. Στη δημόσια συζήτηση αναμετρήθηκαν δύο μη συγκρίσιμοι λόγοι. Η σκηνοθεσία της συζήτησης από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έδωσε στην αντιπαράθεση τη μορφή παράστασης. Οι επιδόσεις τηλεθέασης των τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών προγραμμάτων που είχαν ως θέμα τους τη διαμάχη για την ιστορία κυμάνθηκαν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα, ξεπερνώντας τις εκπομπές που κάλυπταν τα πιο καυτά πολιτικά ζητήματα της περιόδου. Το να ρίχνουν το ανάθεμα στο βιβλίο έγινε ένα είδος τελετουργικής χειρονομίας για αστέρες του Τύπου και της τηλεόρασης, επισκόπους και πολιτικούς. Προσεγγίζοντας τον εθνικισμό ως δραματουργία, γίνεται κατανοητό γιατί οι ιστορικές διαμάχες που αφορούν το έθνος τείνουν να στηρίζονται περισσότερο στη θεατρικότητα παρά στην ανταλλαγή επιχειρημάτων.¹⁹ Κατά συνέπεια, για τους ιστορικούς που μετείχαν σε αυτή την παράσταση, υπήρχε η προσδοκία να ανταποκριθούν στην αντίληψη του κοινού για τους ιστορικούς ως ανθρώπους που αφηγούνται την «αλήθεια», παρουσιάζοντας τεκμήρια. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι ιστορικοί θα πρέπει να αναπαριστούν την ιστορία, διότι στη σημειολογία της τηλεόρασης, ο ιστορικός δεν είναι κάποιος που ερμηνεύει τα τεκμήρια, αλλά κάποιος που αντιπροσωπεύει αυτά τα τεκμήρια, κάποιος που είναι η ορατή και ομιλούσα μετωνυμία αυτών των τεκμηρίων. Από την άποψη αυτή, η αντιπαράθεση αφορούσε παραδοσιακές, βαθιά ριζωμένες και ευρέως διαδεδομένες ιδέες για το τι είναι ιστορία και ποια θα πρέπει να είναι η μεθοδολογία της. Στη λαϊκή φαντασία, ιστορία και παρελθόν είναι επικαλυπτόμενες έννοιες και κατά συνέπεια δεν υπάρχουν περιθώρια για πολλαπλές ερμηνείες. Ο ρόλος του ιστορικού θα πρέπει να είναι η αποκάλυψη της αλήθειας του παρελθόντος μέσα από τεκμήρια, η διαφύλαξη αυτής της αλήθειας και η αμερόληπτη στάση

19. Alexander Kitroeff, *Wrestling with the Ancients: Modern Greek Identity and the Olympics*, New York, Greekworks, 2004, David Guss, *The Festive State: Race, Ethnicity and Nationalism as Cultural Performance*, Berkley, University of California Press, 2001, Kelly Askew, *Performing the Nation. Swahili Music and Cultural Politics in Tanzania*, University of Chicago Press, 2002, Katrin Sieg, *Ethnic Drag: Performing Race, Nation, Sexuality in West Germany*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2002.

έναντι των πολιτικών διαιρετικών τομών του παρελθόντος και του παρόντος. Αυτή η αμεροληψία δεν επεκτείνεται και στα εθνικά ζητήματα. Με σπάνιες εξαιρέσεις, η ιστορική και η εθνική αλήθεια είναι ταυτόσημες. Από τη σκοπιά αυτή, αν και η υπόθεση δεν αφορούσε τόσο την ιστορία, όσο την ταυτότητα, η γλώσσα που διαπραγματευόταν το ζήτημα της ταυτότητας θα έπρεπε να έχει νομιμοποιηθεί από την έννοια της επιστημονικότητας.

ΠΟΙΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥΤΑΙ ΝΑ ΜΙΛΑΕΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ;

Η αξίωση επιστημονικότητας δεν συνεπαγόταν ότι η ιστορία θα έπρεπε να έχει αφεθεί στους επιστήμονες · μάλλον το αντίθετο. Η συζήτηση έθεσε το ζήτημα «Σε ποιόν ανήκει η ιστορία;» Το ίδιο ζήτημα αποτέλεσε κεντρικό στοιχείο στην αντιπαράθεση για το όνομα της Μακεδονίας μετά το 1992/93. Οι αξιώσεις της άλλης πλευράς στο όνομα θεωρήθηκαν από την πλευρά των Ελλήνων ως «σφετερισμός της ιστορίας μας» και η Δημοκρατία της Μακεδονίας κατηγορήθηκε για παραποίηση της ιστορίας. «Μην τους αφήσετε να κλέψουν την ιστορία μας» ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή συνθήματα της εποχής. Η ίδια στάση αναδύθηκε και στη συζήτηση για το βιβλίο με ένα από τα αιτήματα που κυριάρχησαν να είναι: «Να μην τους αφήσουμε να κατασκευάσουν την ιστορία μας».²⁰ Αλλά αν η Ελλάδα ήταν ο ιδιοκτήτης της ελληνικής ιστορίας στην περίπτωση της προηγούμενης αναμέτρησης, ποιος ήταν ο ιδιοκτήτης της ιστορίας σε μια εσωτερική αντιπαράθεση με τους ιστορικούς; Σε ποιόν ανήκει η ιστορία; Το ερώτημα πήρε τελικά την ακόλουθη μορφή «Ποιος έχει δικαίωμα να μιλάει για την ιστορία;». Οι ιστορικοί διεκδικούσαν το δικαίωμα αυτό για τους εαυτούς τους, υποστηρίζοντας ότι είναι εφοδιασμένοι με καλύτερη γνώση όσον αφορά τα αμφιλεγόμενα θέματα. Αλλά αυτή η άποψη, που θεωρήθηκε ελιτίστικη, αμφισβητήθηκε από τους αντιπάλους τους: το δικαίωμα στην ιστορία ανήκει στο λαό και στον καθένα, συμπεριλαμβανομένης και της Εκκλησίας. Σύμφωνα με αυτή την απάντηση, η ιστορία αποκτά σώμα, υποστασιοποιείται, είναι αντικείμενο ιδιοκτησίας, υπεράσπισης και περιφρούρησης απέναντι στον σφετερισμό και την αλλοτρίωση. Το σώμα της ιστορίας θα πρέπει να μείνει ανέπαφο. Η ιστορία υποστασιοποιημένη ως σώμα είχε μετατραπεί σε δημόσια περιουσία. Η υπεράσπιση αυτού του δημόσιου αγαθού έγινε

20. Athéna Skoulariki, *'Au nom de la nation'. Le discours public en Grèce sur la question macédonienne et le rôle des médias (1991-1995)*, Université Pantheon-Paris II, 2002 και Erik Sjöberg, *Battlefields of Memory. The Macedonian Conflict and Greek Historical Culture*, Umeå University, 2011.

ένα πατριωτικό και δημοκρατικό καθήκον. Η διαμάχη για το ερώτημα «Ποιος έχει το δικαίωμα να μιλάει για την ιστορία;» ήταν συστατικό στοιχείο αυτού του πολέμου της ιστορίας. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνταν επίσης τα αιτήματα διαφόρων ομάδων να συμπεριληφθεί η δική τους ιδιαίτερη ιστορία στο σχολικό εγχειρίδιο. Οι ποντιακής καταγωγής Έλληνες ήταν η μεγαλύτερη ομάδα, αλλά και μια σειρά τοπικών αρχών και ενώσεις βετεράνων είχαν επίσης υποβάλει αιτήματα προκειμένου η ιστορία τους να συμπεριληφθεί στο βιβλίο.

Τα αιτήματα των συγκεκριμένων ομάδων να δουν την ιστορία τους να απεικονίζεται στην «εθνική» ιστορία είναι αξιοσημείωτα. Η Ιστορία δεν θεωρείται πλέον πεδίο της ελίτ και του κράτους, όπως ήταν κάποτε. Αυτή η διεύρυνση του ιστορικού χώρου δεν είναι ούτε μια εκδοχή της κοινωνικής ιστορίας των απλών ανθρώπων, ούτε είναι η αντισυμβατική ιστορία των αποκλεισμένων ομάδων. Πρόκειται περισσότερο για την κατάκτηση του ιστορικού λόγου. Οι συγκεκριμένες ιστορίες που αναζητούν εκπροσώπηση στην εθνική ιστορία έχουν σφυρηλατηθεί πάνω στο ίδιο διαλεκτικό μοτίβο του θύματος και του ήρωα. Οι διεκδικήσεις επί μέρους ομάδων για εκπροσώπηση στον εθνικό λόγο συνεπάγονται τη διεύρυνση του εθνικού φαντασιακού προς μια συγκεκριμενοποίηση των ταυτοτήτων. Σε μια δημόσια συζήτηση για το βιβλίο της ιστορίας, συνάντησα κάποιον που παραπονιόταν διότι το βιβλίο παρέλειπε να κάνει κάποια αναφορά στο χωριό της καταγωγής του Δίστομο, του οποίου ολόκληρος ο ανδρικός πληθυσμός τουφεκίστηκε από τους Ναζί κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ήταν ανένδοτος στη θέση του ότι θα έπρεπε να είχε περιληφθεί, παρά την απάντηση ότι ένα βιβλίο που καλύπτει πεντακόσια χρόνια παγκόσμιας ιστορίας δεν θα μπορούσε να περιέχει όλα τα γεγονότα αυτής της κλίμακας. Για τον ίδιο, ήταν αδύνατο να συλλάβει μια ιστορία που παρέλειπε να αναφέρει μια εμπειρία πάνω στην οποία έχει βασίσει την ταυτότητά του και την προσωπική του υπερηφάνεια. Έτσι, η ερώτηση «Ποιος έχει δικαίωμα να μιλήσει για την ιστορία;» αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η εμπειρία βαραίνει σε θέματα που σχετίζονται με τον παρελθόντα χρόνο και επίσης στο πώς η ιστορία γίνεται αντιληπτή ως μια συλλογική και ατομική κατασκευή ταυτότητας. Αλλά τίνων η εμπειρία;

Η δίψα για τη μνήμη και η επιθυμία για τον τελετουργικό εορτασμό της έχουν αναδειχθεί σε ορισμένες από τις πιο ισχυρές πολιτισμικές ανησυχίες των σύγχρονων κοινωνιών, όπου η λέξη «μνήμη» έχει υποκαταστήσει σχεδόν τη λέξη «ιστορία» και έχει εισβάλλει στις ιστορικές σπουδές, με τη μορφή του διαρκώς διευρυνόμενου πεδίου των σπουδών μνήμης. Τα τραύματα του εικοστού αιώνα είναι η πρωταρχική αιτία για τον πολλαπλασιασμό των επετειακών εορτασμών, αλλά δεν είχαν όλοι όσοι διεκδικούν την αναγνώριση

των δικών τους αναμνήσεων εμπειρίες που να αντιστοιχούν σε αυτές τις αναμνήσεις. Ο Eelco Runia υποστηρίζει ότι η δίψα για τη μνήμη προέρχεται όχι μόνο από μια «υπέρβαση» της μνήμης, αλλά και από την «ανεπάρκεια» της μνήμης: «Ο τελετουργικός εορτασμός της μνήμης λόγω της ‘ανεπάρκειας της μνήμης’ πηγάζει από την οντολογική νοσταλγία και είναι μια εκδήλωση της επιθυμίας να συνδεθείς με το υπερφυσικό στοιχείο της ιστορίας». ²¹ Η «οντολογική νοσταλγία» συμπίπτει με την εμπέδωση της ιστορίας ως νοσταλγίας και την αντιδιαστολή της προς τον εκσυγχρονισμό και τις φουτουριστικές επαγγελίες της παγκοσμιοποίησης. Όμως η διαμάχη σχετικά με το σχολικό εγχειρίδιο (μια επίσημη και κρατικά εκπορευόμενη ιστορική αφήγηση) καταδεικνύει επίσης πόσο ισχυρή είναι η ανάγκη για τη θεσμοποίηση των αναμνήσεων σε μια μαζική και μη-ιεραρχική κοινωνία. Οι πόλεμοι της ιστορίας είναι συγκρούσεις που αφορούν όχι μόνο τις αναμνήσεις, αλλά και τη θεσμοποίηση της μνήμης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η πολιτική της αναγνώρισης γενοκτονιών, η ποινικοποίηση της άρνησης του Ολοκαυτώματος (*negationism*), και οι επίσημες αιτήσεις συγγνώμης έχουν αποκτήσει μια τέτοια δύναμη και ορμή στον σύγχρονο κόσμο, αλλά και για τον οποίο οι ιστορικές διαμάχες επικεντρώνονται στα σχολικά βιβλία, τα μουσεία ή τα μνημεία.

ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Η άνοδος της μνήμης και η προτεραιότητα του ενδιαφέροντος για τις ταυτότητες έχουν οδηγήσει σε μια ανασηματοδότηση της ιστορίας για το ευρύ κοινό. Η μνήμη προμηθεύει το υλικό για την κατασκευή των ταυτοτήτων και τις επενδύει με τη δύναμη του συναίσθηματος. Η Ιστορία μετατρέπεται σε ένα ασυνεχές και αποπλαισιωμένο άθροισμα συμπτωμάτων βίας και θυσίας. Στον δημόσιο διάλογο, η ιστορία έχει εξελιχθεί σε έναν λόγο περί συμπτωματολογίας. Δηλαδή, η αιχμή της πολεμικής εναντίον του βιβλίου δεν στρεφόταν κατά της συνολικής ερμηνείας της ελληνικής ιστορίας, αλλά επικεντρωνόταν στα σημεία που αφορούσαν περιστατικά πόνου και καταστροφών. Το κορυφαίο γεγονός πόνου στην ελληνική ιστορική κουλτούρα έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1922 στη Σμύρνη, όπου ο ελληνικός πληθυσμός της Ανατολίας είχε συγκεντρωθεί μαζικά στο λιμάνι της πόλης μετά την κατάρρευση του ελληνικού στρατού. Καθώς αυτοί οι άνθρωποι προσπαθούσαν να επιβιβαστούν στις βάρκες των πλοίων, τα περίχωρα της πόλης πυρπολήθηκαν και ένοπλες

21. Eelco Runia, «Burying the dead, creating the past», *History and Theory*, τ. 46 (2007), σ. 313-325, το παράθεμα: 323.

ομάδες επιτέθηκαν στους πρόσφυγες. Η σκηνή κινηματογραφήθηκε και οι εικόνες τής φλεγόμενης πόλης έγιναν ένα δυνατό σύμβολο του γεγονότος, που έμεινε γνωστό ως η «Καταστροφή της Σμύρνης». Το σύμβολο αυτό συνόψισε την αγωνία των προσφύγων, καθώς και τα μελλοντικά τους δεινά στην Ελλάδα, τη χώρα προορισμού τους. Στη συνέχεια έγινε σύμβολο του εθνικού πεπρωμένου. Τα γεγονότα, που συμβολίζονται κατ' οικονομία με την αριθμητική αναφορά «1922», έγιναν ο κατεξοχήν τόπος μνήμης (*lieu de mémoire*) για την Ελλάδα του εικοστού αιώνα.²² Στην περιγραφή του γεγονότος, οι συγγραφείς του βιβλίου ιστορίας χρησιμοποίησαν μια εντελώς ουδέτερη φράση «συνωστισμός στην προκυμαία». Στην αντιπαράθεση που ακολούθησε, η λέξη «συνωστισμός» έγινε σύμβολο της άμβλυνσης των δραματικών πτυχών της ιστορίας και της συγγραφής μιας περισσότερο *light* αφήγησης με απώτερο στόχο η εθνική συνείδηση να γίνει περισσότερο ευέλικτη και συμβιβαστική. Η λέξη έγινε ο κύριος στόχος των αντιπάλων του βιβλίου και λειτούργησε ως μέσο συμμαχίας και συσπείρωσης του πληθυσμού που κατάγεται από τους πρόσφυγες του 1922. Οι συγγραφείς υποχρεώθηκαν να αντικαταστήσουν τη λέξη με τη φράση «εκκένωση υπό δραματικές συνθήκες», ο πρωθυπουργός επισκέφθηκε το Μουσείο των Προσφύγων (ένα μικρό μουσείο στα προάστια Αθήνας), σε μια χειρονομία σεβασμού προς την εμπειρία των προσφύγων, ενώ οι αρχές αποφάσισαν να δώσουν στους μαθητές, ως συμπλήρωμα στο σχολικό εγχειρίδιο, το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου *Ματωμένα Χώματα*, μια κατεξοχήν λογοτεχνική αποτύπωση του τόπου μνήμης του 1922, προκειμένου να εξισορροπηθεί το συναισθηματικό έλλειμμα και να κατευναστεί η κριτική κατά του βιβλίου. Τίποτα, ωστόσο, δεν ήταν αρκετό για να κατευναστούν οι αντιδράσεις, γιατί αυτό το κορυφαίο γεγονός, ένα κεντρικό σημείο της μνήμης γύρω από το οποίο είναι δομημένη η σύγχρονη ελληνική ιστορική ιδεολογία, μετατράπηκε σε ένα ιστορικό σύμπτωμα εσωτερικού πόνου. Και πώς μπορεί να περιγραφεί ένα σύμπτωμα χωρίς αναφορά στο θάνατο, το αίμα και τις θηριωδίες;

Η έννοια του συμπτώματος είναι συνώνυμη με το σημείο στην ιατρική του Ιπποκράτη και η μέθοδός του συνίσταται στη διάγνωση της ασθένειας από τα συμπτώματά της, δηλαδή από την ανάγνωση των σημείων. Διερευνώντας την παθολογία της πόλεως, δηλαδή της Αθήνας, ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί αυτήν τη μέθοδο αποκρυπτογράφησης των σημείων, γράφοντας την ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου.²³ Αλλά η σύγχρονη σχέση μεταξύ των συμπτωμάτων και της ιστορίας προέρχεται από τη χρήση της ψυχανάλυσης

22. Pierre Nora, «Reasons for the current upsurge in memory», <http://www.eurozine.com/articles/2002-04-19-nora-en.html>.

23. Carlo Ginzburg, «Aristotele, la storia, la prova», *Quaderni Storici*, τ. 85, 1994, σ. 5-17.

στην αντιμετώπιση των μεγάλων ιστορικών τραυμάτων του εικοστού αιώνα και ειδικότερα του Ολοκαυτώματος. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι η εξέταση των τραυματικών γεγονότων, ως συμπτωμάτων της νεωτερικής κοινωνίας, αντί της συνήθους ιστορικής μεθόδου, μπορεί να οδηγήσει σε μια βαθύτερη κατανόηση της παθολογίας της. Αλλά αυτό που συνέβη είναι το αντίθετο: η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη συμβατική ιστορία στα συμπτώματα έχει οδηγήσει στην παραγωγή μιας σειράς ιστορικά ασύνδετων και αποπλαισιωμένων τραυματικών γεγονότων. Σε αυτήν τη σειριακή συμπτωματολογία, κάθε αιτιακή και ερμηνευτική συνοχή έχει χαθεί, καθώς θεωρείται μη σχετική και ασήμαντη. Αυτό που συνέβη στις κοινωνικές επιστήμες έχει επίσης συμβεί και στην ιστορική κουλτούρα. Τα μεγάλα γεγονότα που κάποτε είχαν δομήσει τη λαϊκή αντίληψη της ιστορίας έχουν αντικατασταθεί από καταστροφικά γεγονότα. Στο πλαίσιο αυτό, η ιστορία γίνεται αντιληπτή ως περιγραφή μη συνδεδεμένων μεταξύ τους συμπτωμάτων. Αυτή η στροφή στο δραματικό στοιχείο της ιστορίας δείχνει πώς η ίδια η ιστοριογραφία καταναλώνεται ως λογοτεχνία. Η έννοια του υψηλού, που στη λογοτεχνία αφορά την απόλαυση του κειμένου, στην ιστοριογραφία ενσωματώνεται στην έννοια του δραματικού, δηλαδή εκείνου απέναντι στο οποίο οι άνθρωποι αισθάνονται δέος. Οι γενοκτονίες, οι μεγάλες καταστροφές, οι ολοκληρωτικοί πόλεμοι αποτελούν αυτό το είδος των γεγονότων απέναντι στα οποία αισθανόμαστε δέος.²⁴ Επομένως, η ιστορική γραφή γίνεται αντιληπτή, φτάνει στο κοινό, όχι μέσα από μηχανισμούς αυτογνωσίας, αλλά μέσα από διαδικασίες παρόμοιες και παράλληλες με την πρόσληψη της λογοτεχνίας. Για τον λόγο αυτό, εκείνο που πρέπει να αναζητήσουμε και να εμβαθύνουμε είναι η ανάλυση της ιστορική κουλτούρας. Όχι η αντιπαράθεση (επιστημονικής) ιστορίας και (αντιεπιστημονικής) ιδεολογίας.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΟ-ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Η χρήση του διαδικτύου και η ψηφιοποίηση των ιστορικών πόρων έχουν συντελέσει σε μεγάλο βαθμό στη δίψα για μνήμη, στην ανάγκη για αναγνώριση της οδύνης, στα αιτήματα για συγγνώμη από τα θύματα. Το διαδίκτυο δίνει τη δυνατότητα στον καθένα να γράψει για την ιστορία, να συλλέξει ιστορικά στοιχεία, να συγκεντρώσει ανθρώπους γύρω από συγκεκριμένα ιστορικά θέματα και ερμηνείες, να γράψει τη δική του προσωπική, οικογενειακή ή τοπική ιστορία. Ο πρόσφατος πόλεμος της ιστορίας στην Ελλάδα ξεκίνησε στο

24. Frank Ankersmit, *Sublime Historical Experience*, Stanford UP, 2005.

διαδίκτυο. Εδώ ξεκίνησαν οι διαμαρτυρίες για το βιβλίο και εδώ συσσωρευόταν καθετί που γραφόταν και λεγόταν σχετικά με το βιβλίο.²⁵ Αυτή η χρήση του διαδικτύου στον δημόσιο διάλογο για την ιστορία θα πρέπει να μελετηθεί από τη σκοπιά του μετασηματισμού της ιστορικής κουλτούρας. Όταν οι διαδικτυακές πηγές υποσκελίζουν τα βιβλία στην παροχή ιστορικών πληροφοριών, τότε η μη ακαδημαϊκή ιστορία υποσκελίζει την ακαδημαϊκή ιστορία στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης. Με τη μαζική παραγωγή ιστορικών εικόνων, ο καθένας απολαμβάνει πλέον τη δυνατότητα παραγωγής και διάχυσης των δικών του ιστορικών εικόνων, δημιουργίας ιδιωτικών καναλιών ενημέρωσης και καταλόγων συζητήσεων, τα οποία, με τη σειρά τους, δημιουργούν διαδικτυακές κοινότητες. Τα πανεπιστήμια και τα ιστορικά ιδρύματα δεν μπορούν να ασκήσουν οποιαδήποτε εξουσία στη μαζική παραγωγή αυτών των εικόνων. Οι διαδικτυακές κοινότητες κατασκευάζουν τους δικούς τους ιστορικούς κόσμους, οι οποίοι ακολουθούν τους δικούς τους κανόνες, τους δικούς τους τρόπους αναφοράς και ερμηνείας του παρελθόντος. Το παρελθόν έχει αποκτήσει ένα νέο κυβερνο-πρόσωπο, το οποίο περιλαμβάνει όλα τα πιθανά είδη παραμορφωτικών κατόπτρων.²⁶

Στην περίπτωση του βιβλίου ιστορίας, οι καταθέσεις απόψεων στον κυβερνοχώρο και η αντανάκλασή τους από κάτοπτρο σε κάτοπτρο είχαν εν τέλει ως αποτέλεσμα να αποκτήσουν αφάνταστες παραμορφώσεις. Αυτές οι παραμορφώσεις, αφού ενδυναμώθηκαν μέσω της επανάληψής τους από ιστοσελίδα σε ιστοσελίδα και από μπλογκ σε μπλογκ, διαμόρφωσαν τελικά νέες βεβαιότητες, οι οποίες έχουν μικρή ή και καθόλου σχέση με το πραγματικό βιβλίο ή τις προθέσεις των συγγραφέων, αλλά οι οποίες με τη σειρά τους τροφοδοτούν την ψηφιακή και μη ψηφιακή ιστορική κουλτούρα με μια νέα πραγματικότητα. Οι μπλόγκερς ανατρέχουν ο ένας σε κείμενα του άλλου, ή πάντως σε ηλεκτρονικά κείμενα. Ποτέ ή πολύ σπάνια ανατρέχουν ή αντιπαραβάλλουν τα ηλεκτρονικά με τα έντυπα κείμενα, με αποτέλεσμα να επαναλαμβάνουν ανακρίβειες και να χτίζουν επιχειρηματολογία πάνω σ' αυτές. Βοηθούσης και της ανωνυμίας, η μπλογκόσφαιρα μετατρέπεται σε μια αρένα με θεατές που συχνάζουν εκεί όπου μυρίζει αίμα.

Η ιστορική κουλτούρα, στο πέρασμά της από τον κυβερνοχώρο, δεν είναι πλέον ένας τόπος αλληλεπίδρασης μεταξύ θεσμικής ιστορίας και δημόσιας μνήμης, ούτε είναι ένας παθητικός δέκτης των ιδεών για το παρελθόν· τις οποίες επεξεργάστηκε η ακαδημαϊκή ή κρατική ελίτ και η υψηλή κουλτούρα. Αντίθετα, γίνεται ένας ενεργός παράγοντας που καθορίζει τον τρόπο κατασκευής των

25. <http://www.antibaro.gr>

26. Mark Poster, «History in the Digital Domain», *Historein*, τ. 4 (2003-4), σ. 17-32.
Roy Rosenzweig, «Can History be Open Source? Wikipedia and the Future of the Past», *The Journal of American History*, αρ. 93, τ. 1 (2006), σ. 117-146.

ιστορικών εικόνων. Η είσοδος της ιστορίας στη σφαίρα της «λαϊκής κυβερνο-κουλτούρας» έχει αλλάξει την ιστορική κουλτούρα. Το αποτέλεσμα αυτού του αναδρομικού αντίκτυπου στον ιστορικό κλάδο είναι ότι και οι ρητορικές στρατηγικές των ιστορικών έχουν επίσης υποστεί αλλαγές. Οι διαμάχες αποκτούν νόημα οι ίδιες ως θέαμα, ανεξαρτήτως του περιεχομένου τους.²⁷

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΤΟΥΣ

Η συμμετοχή του μαζικού στοιχείου στη διαμάχη έχει και μια άλλη συνέπεια. Οι ιστορικοί δεν βρίσκονταν στη συνηθισμένη τους θέση να μιλάνε με άλλους ιστορικούς ή σε ακαδημαϊκό ακροατήριο φοιτητών και συναδέλφων στο προστατευμένο περιβάλλον των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων και της κουλτούρας αυτών των χώρων. Αντιθέτως, αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν ένα εχθρικό ακροατήριο. Επιπλέον, αυτό το κοινό αμφισβήτησε την αυθεντία των ιστορικών όσον αφορά το παρελθόν. Προέβαλε τη δική του ικανότητα, αλλά και το δικαίωμά του, να μιλά για την ιστορία και να υπερασπιστεί τη δική του εκδοχή γι' αυτήν. Στην κορύφωση του ιστορικισμού, το κοινό στο οποίο απευθύνονταν οι ιστορικοί περιοριζόταν στους εγγράμματους ανθρώπους, και το κύριο μέλημα και των δύο πλευρών ήταν η πολιτική ιστορία. Τώρα το κοινό που ενδιαφέρεται για την ιστορία έχει διευρυνθεί σημαντικά και περιλαμβάνει όχι μόνο το αναγνωστικό κοινό των ιστορικών βιβλίων, αλλά και τους θεατές των κινηματογραφικών και τηλεοπτικών παραγωγών ιστορικού περιεχομένου, καθώς και τους χρήστες του διαδικτύου. Τα ενδιαφέροντα των ιστορικών δεν αντιστοιχούν πλέον σε εκείνα του νέου και πολυσχιδούς μαζικού κοινού. Η ανάπτυξη της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας και της ιστορίας του φύλου, καθώς και η αποδόμηση και η γλωσσολογική στροφή έχουν διευρύνει το χάσμα μεταξύ της μαζικά καταναλώσιμης εθνικής ιστορίας και του κόσμου των ακαδημαϊκών ιστορικών. Η ιστορική συνείδηση εξακολουθεί να δομείται με βάση κορυφαία γεγονότα και να παρουσιάζει το παρελθόν με τη μορφή των μεγάλων εθνικών αφηγήσεων. Η στροφή των ιστορικών σπουδών προς την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία, την ιστορία του φύλου και της καθημερινής ζωής, δεν είχε μέχρι στιγμής καμία επίπτωση στο μαζικό κοινό της ιστορίας και δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του για την ιστορία. Σε κάποιο βαθμό, οι

27. David Silver, «Looking Backwards, Looking Forward: Cyberculture Studies 1990-2000», στο David Gauntlett (ed.), *Web.studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*, Oxford University Press, 2000, σ. 19-30 (<http://www.newmediastudies.com/index.htm>).

πόλεμοι της ιστορίας ήταν το αποτέλεσμα των προσπαθειών μιας νέας ιστοριογραφίας να εισέλθει στον δημόσιο χώρο και ειδικότερα στον χώρο της εκπαίδευσης. Οι αποκλίσεις μεταξύ της ακαδημαϊκής και της δημόσιας ιστορίας είναι αποδεκτές για όσο διάστημα τα δύο στρατόπεδα παραμένουν χωριστά.

Ποια ήταν η εμπειρία των ιστορικών που συμμετείχαν στη μάχη της ιστορίας; Αναφέρθηκα προηγουμένως στην ασυμβατότητα των λόγων και την πίεση των μέσων ενημέρωσης στους ιστορικούς να φέρουν σε πέρας έναν παραδοσιακό θετικιστικό ρόλο, λόγω του γεγονότος ότι η διάρθρωση του δημόσιου χώρου εξακολουθεί να βασιζείται στην οντολογική ιστορία. Θα ήταν θεμιτός στόχος για τους ιστορικούς να παρέμβουν και να αλλάξουν την εικόνα του ιστορικού και της ιστορίας, εφόσον μπορούσαν να ελέγξουν τους όρους της συζήτησης· που όμως δεν μπορούσαν. Με δεδομένη την επικρατούσα ουσιοκρατία στη δημόσια συζήτηση για την ιστορία, μπορούν είτε να απόσχουν από κάθε παρέμβαση στη συζήτηση ή μπορούν να προσαρμοστούν στον απαιτούμενο ρόλο και να καταφύγουν σε μια «στρατηγική ουσιοκρατία». Αυτός ο όρος, που χρησιμοποίησε η Gayatri Chakravorty Spivak, αναφέρεται στη «στρατηγική χρήση μιας θετικιστικής ουσιοκρατίας για ένα αυστηρά ορατό πολιτικό ενδιαφέρον».²⁸ Η στρατηγική ουσιοκρατία, στην περίπτωση αυτή, συνεπάγεται την καταγγελία μιας αντίπαλης άποψης ως παραχάραξη της ιστορίας, ως μύθο χωρίς καμία πραγματολογική βάση ή ως ένα φανταστικό γεγονός, με την προσκόμιση τεκμηρίων που υποστηρίζουν ότι αποδίδουν την αλήθεια. Ο πόλεμος για το βιβλίο δόθηκε επί τη βάσει της πραγματικής ιστορίας, ακόμη και από ιστορικούς που αντιμετώπιζον κριτικά τον ιστορικό θετικισμό. Αλλά η διαμάχη αφορούσε το νόημα και όχι τα γεγονότα! Αυτό το διπλό επίπεδο, στο οποίο τα πραγματικά περιστατικά ήταν τα ορατά σημαίνοντα του νοήματος και η συζήτηση επί των πραγματικών περιστατικών ήταν το σημαίνον της διαμάχης για το νόημα, επέτρεψε στους ιστορικούς να αναπτύξουν αποτελεσματικά την επιχειρηματολογία τους σε πραγματολογικό επίπεδο, αλλά τους στέρησε τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στο επίπεδο του νοήματος, διότι το νόημα συνδέθηκε με το συναίσθημα και την ταυτότητα. Ενώ οι αντίπαλοί τους μπορούσαν να βασιζονται σε μια αποτελεσματική αφήγηση συνδεδεμένη με την ταυτότητα, το έθνος και την ιστορία, οι ιστορικοί δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι αντίστοιχο. Επιχειρηματολογώντας, όπως έκαναν, για την ιστορία ως επιστήμη, μπορούσαν να παρουσιάσουν τη σχέση μεταξύ μιας ακριβούς ιστορικής επιστήμης και μιας ανοιχτής κοινωνίας, αλλά δεν μπορούσαν να παρουσιάσουν μια πειστική εναλλακτική ιστορία προς το έθνος, η οποία θα κατάφερνε να προσελκύσει την προσοχή του μαζικού κοινού. Ούτε μπορούσαν να παρουσιάσουν μια εναλλακτική ιστορία του έθνους, που με

28. Gayatri Spivak, *Outside in the Teaching Machine*, London, Routledge, 1993, σ. 3.

τη σειρά της, θα μπορούσε να συνδεθεί με μια εναλλακτική έννοια της ταυτότητας, η οποία συγχρόνως θα κάλυπτε τη διάσταση της συγκίνησης και του συναισθήματος. Οι ιστορικοί δεν κατάφεραν να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ των ιδίων και του κοινού. Προκειμένου να πείσουν το τελευταίο να μην αμφιβάλλει για την ακρίβεια των λόγων τους, έπρεπε συγχρόνως να το πείσουν για την αξία και την αποτελεσματικότητα της θεωρίας και της μεθόδου τους. Αλλά η συζήτηση για τη θεωρία της ιστορίας δεν έγινε δημόσιο ζήτημα και ακόμη και οι ιστορικοί με δυσκολία καταλαβαίνουν την κοινωνική δυναμική της θεωρίας.

ΕΝΑΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Την ίδια εποχή που στην Ελλάδα μαινόταν ο πόλεμος της ιστορίας γύρω από το εγχειρίδιο της ΣΤ' δημοτικού, στη Βουλγαρία μαινόταν ένας άλλος επίσης πόλεμος ιστορίας. Τον Μάη του 2007, σχεδιάζοταν να γίνει στη Σόφια ένα συνέδριο που θα συνόπιζε μια έρευνα για τη δημιουργία του μύθου της σφαγής του Μπατάκ και τη διαδρομή του στη βουλγαρική ιστορική κουλτούρα. Το Μπατάκ είναι ένα χωριό στις πλαγιές της Ροδόπης, όπου το 1876 μια τοπική εξέγερση των χωρικών κατέληξε στη σφαγή τους και στην πυρπόληση του χωριού από τους Οθωμανούς. Η υπόθεση διεθνοποιήθηκε ως μια προδρομική *humanitarian crisis* και έγινε γνωστή με το όνομα «Bulgarian atrocities» προκαλώντας συζήτηση στα ευρωπαϊκά κοινοβούλια και την καταδίκη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το χωριό έγινε ένα σύμβολο αντίστασης του Βουλγαρικού έθνους στην τυραννία των Τούρκων, απόδειξη της τουρκικής θηριωδίας, μαρτυρικός τόπος, τόπος εθνικού προσκυνήματος και άρα κατεξοχήν τόπος μνήμης. Η ζωγραφική, το θέατρο και η λογοτεχνία έδωσαν σε αυτό το γεγονός τις διαστάσεις του εθνικού δράματος, το κατέστησαν μια μετωνυμία της δραματικής βουλγαρικής εθνικής ιστορίας.

Το συνέδριο είχε οργανωθεί με πρωτοβουλία δύο νεαρών επιστημόνων, του Ulf Brunnbauer, ιστορικού και κοινωνικού ανθρωπολόγου με πεδίο ειδικότητας τα Βαλκάνια, ο οποίος τότε δίδασκε στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, και της Martina Baleva, ιστορικού της τέχνης. Τίτλος του ήταν «Η εικόνα του μουσουλμάνου εχθρού: Το παρελθόν και το παρόν των αντι-ισλαμικών στερεοτύπων στη Βουλγαρία» και θα συνόπιζε τα αποτελέσματα της σχετικής έρευνας.²⁹ Όπως είναι γνωστό, στη Βουλγαρία

29. *The Image of the Islamic Enemy - the Past and Present of Anti-Islamic stereotypes in Bulgaria*. Για την υπόθεση αυτή: Doroteja Dobрева, «Historisches Gedächtnis und Identitätskonstruktionen im bulgarischen Europaisierungsdiskurs. Das Fallbeispiel 'Batak'», *Zeitschrift fuer Balkanologie*, αρ. 46 (2010) τ. 1, σ. 1-25.

υπάρχει μια μεγάλη μουσουλμανική πληθυσμιακή ομάδα, η οποία γίνεται συχνά αντικείμενο δυσμενών διακρίσεων. Στην περίοδο 1984-1989, λίγο πριν την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, ασκούνταν πίεση από το κράτος στη μουσουλμανική και τουρκική μειονότητα να αφομοιωθεί προς την χριστιανοβουλγαρική πλειονότητα, με διάφορους τρόπους, όπως η αλλαγή των ονομάτων, η καταστροφή μουσουλμανικών κοιμητηρίων, η αποθάρρυνση της τουρκοφωνίας κ.λπ. Δεν άργησε λοιπόν το συνέδριο – από την αναγγελία του – να γίνει κύριο θέμα σκανδαλιστικών ρεπορτάζ στον Τύπο, κάτι που ξεσήκωσε ένα κύμα θυμού και αγανάκτησης από άκρη σε άκρη στη Βουλγαρία. Κάποιοι πήραν την πρωτοβουλία να αρχίσουν τη συλλογή υπογραφών για να αφαιρεθεί η βουλγαρική υπηκοότητα από την Μπάλεβα («πώς είναι δυνατόν μια Βουλγάρα να λέει τέτοια πράγματα εναντίον του έθνους της;») και οι κάτοικοι του Μπατάκ απειλούσαν με κάθοδο στη Σόφια, προκειμένου να διαμαρτυρηθούν μπροστά στο κοινοβούλιο. Ο βούλγαρος πρεσβευτής στο Βερολίνο έκανε διάβημα στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο για να ζητήσει εξηγήσεις για το πρόγραμμα του Brunnbauer και το εθνικιστικό κόμμα στη Βουλγαρία κατέθεσε πρόταση στο κοινοβούλιο προκειμένου να τροποποιηθεί ο ποινικός κώδικας και να καταδικάζονται με ποινή φυλάκισης, τουλάχιστον 5 ετών, οι αρνητές της γενοκτονίας του βουλγαρικού λαού από τους Τούρκους. Μάταια οι δυο ιστορικοί, που έγιναν στόχος μιας πολύ μεγάλης εκστρατείας μίσους και δυσφήμισης, προσπαθούσαν να αποδείξουν ότι λέγοντας μύθο ή θρύλο, δεν αρνούνταν τα γεγονότα αυτά καθεαυτά. Το βιβλίο με τις αναλύσεις και τα συμπεράσματα της έρευνας κήκε δημόσια σε μια πλατεία στην πόλη Ρούσε, φανατικοί έγραφαν έξω από το σπίτι της Μπάλεβα συνθήματα που καλούσαν στη δολοφονία της, η ίδια αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα και στον Brunnbauer δόθηκε αστυνομική προστασία στο Βερολίνο.

Υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία ανάμεσα στην ελληνική και τη βουλγαρική περίπτωση, πέραν εκείνων που βασίζονται στο κοινό ιστορικό υπόβαθρο. Και στις δυο περιπτώσεις ένας είναι ο εχθρός: ο Τούρκος. Κοινή είναι η ανησυχία για την εθνική ταυτότητα. Κοινές, αν και ελαφρώς διαφοροποιημένες, οι θεωρίες συνωμοσίας. Η νέα τάξη πραγμάτων είχε την τιμητική της, η Ευρώπη το ίδιο· στη βουλγαρική περίπτωση στοχοποιήθηκε η Γερμανία. Η στάση της ακαδημαϊκής κοινότητας των ιστορικών έχει ενδιαφέρον στις δυο χώρες. Και στις δυο δημιουργήθηκε ένα μέτωπο που υπεράσπισε τους μεν δυο ιστορικούς στη Βουλγαρία, την δε υπόθεση του βιβλίου στην Ελλάδα. Στη Βουλγαρία υπήρχε μεγαλύτερη πόλωση: στον στίβο κατέβηκαν εναντίον των δύο ιστορικών οι θεσμοί. Ο πρόεδρος της δημοκρατίας Γκεόργκι Παρβάνοφ, ο οποίος ήταν και ιστορικός, ο πρόεδρος της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών και ο

διευθυντής του Εθνικού Μουσείου Ιβάν Γιουχνόφσκι.³⁰ Από την άλλη μεριά όμως, εξίσου ισχυρό ήταν και το μέτωπο των υπερασπιστών, οι οποίοι πήραν μέρος σε τηλεοπτικές εκπομπές, συνέλλεξαν υπογραφές, οργάνωσαν συνέδρια. Στην Ελλάδα επίσης υπήρχε μια κλιμάκωση αντιδράσεων. Η Ακαδημία, όπως είπαμε, τάχθηκε εναντίον του βιβλίου. Στα πανεπιστήμια υπήρχαν μερικοί που πήραν μέρος στην εκστρατεία εναντίον του βιβλίου, συμμετέχοντας σε ημερίδες όπως αυτή που οργάνωσε η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στη Θεσσαλονίκη. Άλλοι, αποφεύγοντας να πάρουν δημόσια μέρος στη διαμάχη, έστειλαν καταδικαστικά υπομνήματα στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Τέλος μια άλλη μερίδα επέλεξε μια «ουδέτερη» στάση και διεξήγαγε «διμέτωπο» αγώνα εναντίον των εθνικιστών αλλά και εναντίον του «αστικού κοσμοπολιτισμού» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεν έλειψαν, τέλος, και οι φωνές που ζητούσαν να ασχολούνται οι ιστορικοί με τα του οίκου τους και να μην παίρνουν μέρος σε δημόσιες διαμάχες. Εξυπακούεται βέβαια ότι κοινό στοιχείο στις δυο περιπτώσεις, στην ελληνική και τη βουλγαρική, ήταν η στοχοποίηση και η δυσφήμιση των ιστορικών μέσα από τον Τύπο και το διαδίκτυο.

Και στις δυο περιπτώσεις, εκείνο που ήταν στο επίκεντρο της συζήτησης ήταν δυο δραματικά γεγονότα της εθνικής ιστορίας: η Σμύρνη το 1922, το Μπατάκ το 1876. Και οι δυο περιπτώσεις ανήκουν στη διαδικασία του εθνικού πένθους. Οι αναλύσεις για το πένθος, ως ψυχική διαδικασία, μπορούν να μας βοηθήσουν να καταλάβουμε τις διαδικασίες που σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα. Το πένθος έχει πολλά κοινά με τη διαδικασία της ιστορικοποίησης, η οποία εκδηλώνεται ως πρακτική ανάκτησης εκείνου που παρέρχεται και χάνεται. Το πένθος λειτουργεί ως σημασιολογικός μεταφορέας. Μεταφέρει δηλαδή εκείνο το οποίο έχει χαθεί σε εκείνο το πλαίσιο όπου ο λόγος για το χαμένο το επανασυγκροτεί. Αυτός ο λόγος για το χαμένο αποτελείται από την τεκμηρίωσή του, αλλά επίσης και από τη μυθοποίησή του. Αποτελείται από λόγο, εικόνες και συναισθήματα. Η ιστορία ως βάση της εθνικής ταυτότητας βασίζεται στο πένθος για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι όπως το ατομικό πένθος μάς κάνει να νοιώθουμε συνολικά τον εαυτό μας – ο οποίος κάτω από άλλες συνθήκες διασπείρεται σε ένα σωρό από συναισθήματα και δραστηριότητες – έτσι και το συλλογικό πένθος λειτουργεί συσπειρωτικά. Το πένθος είναι συλλογή με τη διπλή σημασία: συλλέγω και συλλογίζομαι. Ο δεύτερος είναι ότι το πένθος βοηθάει τόσο τα άτομα όσο και τις συλλογικότητες να βρουν την αυτοπεποίθησή τους όταν αυτή κινδυνεύει να χαθεί. Γιατί το πένθος δεν είναι αυτοστιγματισμός, αλλά διαδικασία εξαγνισμού. Αναγνωρίζοντας και

30. http://news.ibox.bg/material/id_1734963998/fpage_2/ (Ιούνιος 2011).

διεκδικώντας την απώλεια, το έθνος επανεγκαθιδρύει τη νομιμότητα της συναισθηματικής και ιδεολογικής προτεραιότητάς του, έναντι όλων των άλλων πλαισίων (όπως το ευρωπαϊκό) και δικτύων, όπου ανήκει και το ίδιο και οι πολίτες του. Επομένως η αναίρεση του τραύματος, ή η υποψία αναίρεσης, ή η αναγωγή καιρίων ζητημάτων στην αναίρεση του τραύματος πυροδοτεί αντιδράσεις, διαμάχες, ιδεολογικούς και πολιτικούς πολέμους. Γι' αυτό κατά τη γνώμη μου, οι πόλεμοι της ιστορίας αποκτούν αυτές τις διαστάσεις που απέκτησαν σχεδόν ταυτόχρονα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το ελληνικό εγχειρίδιο ιστορίας αποσύρθηκε από την κυβέρνηση αμέσως μετά τις βουλευτικές εκλογές της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2007, στις οποίες η υπουργός Παιδείας που υποστήριξε το βιβλίο απέτυχε να επανεκλεγεί, και στις οποίες, για πρώτη φορά, το ακροδεξιό κόμμα του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού εισήλθε στο κοινοβούλιο, έχοντας κάνει σημαία του την απόσυρση του βιβλίου ιστορίας. Ο πόλεμος της ιστορίας χάθηκε. Αλλά το όλο θέμα έχει θέσει το πρόβλημα της κατανόησης του πώς η ιστορία, ως πολιτισμική πρακτική, είναι ενσωματωμένη στον ιστό των κοινωνιών μας και γιατί έχει γίνει ένα από τα κεντρικά πεδία των σύγχρονων κοινωνικών και πολιτισμικών συγκρούσεων. Κάθε περίπτωση έχει φυσικά τις ιδιαιτερότητές της, αλλά η συχνότητα και το πάθος των πολέμων ιστορίας ανά την υφήλιο σηματοδοτούν κάτι καινούργιο που πρέπει να διερευνηθεί. Οι παλαιότερες θεωρίες σχετικά με τη δημόσια χρήση και κατάχρηση της ιστορίας απέδιδαν προνομιακό ρόλο στην ιστορία που παράγεται από τους ακαδημαϊκούς – ως μια έρευνα του παρελθόντος – και αντιμετώπιζαν τις χρήσεις της ιστορίας ως εκφυλισμένες μορφές ιστορικής γνώσης. Στους πολέμους της ιστορίας το μήλο της έριδος είναι η χρήση του παρελθόντος ως συγκροτητικό στοιχείο του εαυτού και της κουλτούρας στην οποία ζούμε. Οι πόλεμοι της ιστορίας δεν λαμβάνουν χώρα σε γνωστικά, αλλά σε πολιτισμικά πεδία.